

Тищенко О. В.,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СУСПІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА

Анотація. У статті досліджуються тенденції розвитку благодійної діяльності як форми суспільного соціального забезпечення. Підкреслюється значення благодійності в сучасних умовах розвитку України.

Ключові слова: благодійна діяльність, соціальне забезпечення, бідність, волонтерство, меценатство.

Постановка проблеми. У словниковій літературі поняття «благо» тлумачиться як усе корисне, що слугує щастю людини, благополуччя – це життя в достатку, спокійний і щасливий стан; благодійність – готовність робити добро, допомагати бідним [1, с. 90–93]. Зародження благодійності як суспільного явища досліджували у своїх роботах учені XIX – поч. XX ст.: П.І. Георгієвський, Д.А. Дриль, В.Ф. Дерюжинський, В.О. Ключевський, В.С. Преображенський. У науковій літературі XIX ст. благодійність розглядалась як система заходів, спрямованих на організацію допомоги бідним за наявності відповідних суспільних та економічних відносин [2, с. 5]. Серед сучасних вітчизняних учених теми благодійності торкалися В.М. Андрійів, Н.Б. Болотіна, Д.І. Багалій, А.В. Нарядько, О.А. Кочнова, Н.А. Колосова, С.М. Синчук, І.Ю. Суровцева, Ф.Я. Ступак та інші. Проте реалії розвитку новітньої держави зумовлюють потребу постійно звертатися до моральних засад становлення цивілізованого суспільства, формування національного соціально-забезпечувального законодавства. Одним із шляхів вирішення суспільної проблеми підтримки соціально-вразливих верств населення є активне відродження традицій благодійної діяльності як складової сфери соціального забезпечення.

Мета статті – проаналізувати історично-правові аспекти еволюції благодійності як суспільно-корисної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історичному контексті корені суспільних благодійних діянь сягають періоду античності, зокрема в «Одіссеї» давньогрецького поета Гомера йдеться про первісну форму благодійності – подаяння [3, с. 112]. Але загалом, як указує вчена І.Ю. Максимова, у той період благодійність ґрунтувалась на полісній ідеології. Це різновид суспільно-корисної діяльності: пожертвування робились переважно задля суспільної й культурної мети. У зв'язку з цим, про милосердя навіть не говорили [4, с. 181]. Як зазначає В.Г. Яроцький, поглинання особистості державою у Стародавній Греції виявлялось, як відомо, навіть у суспільному характері споживання, так що, звичайно, питання піклування про бідних було, безперечно, питанням державним. З іншого боку, найбільш частину населення становили раби, забезпечення яких було справою виключно їхніх господарів [5, с. 22].

У Європі започаткував справу опіки над бідними в 779 р. французький король Карл Великий, він обклав усіх васалів, єпископів та абатів податком на користь бідних, зобов'язавши їх утримувати визначену кількість бідняків. Разом із тим заборонялось як просити милостиню, так і подавати її. Указана політика не призвела до зменшення нужденних, навпаки, їх ста-

вало дедалі більше [6, с. 58–60]. Виникла потреба активнішого втручання держави в процес боротьби з бідністю.

Так само згадку про необхідність надавати допомогу «незможним і сірим» історики знаходять у договорі князя Олега з греками, котрий датується 911 р. [7, с. 34]. Із моменту прийняття православної віри на Русі в 988 р. закладаються підвалини благодійності – морального обов'язку заможного надавати допомогу бідному [8]. Допомога нужденним стає основою ідеології християнської релігії. Про це йдеться й у Статуті Володимира Великого 996 р., де під піклування церкви була передана особлива частина суспільства, яка виділилася з християнської пастви й отримала назву церковних або богадільних людей. Цією частиною суспільства в усіх їхніх церковних і нецерковних справах відала й судила церковна влада. Вона складалася з такого:

- 1) духовенства білого та чорного із сім'ями;
- 2) мирян, котрі служили церкві, або тих осіб, які вирішували різні мирські потреби людей;
- 3) із людей безпритульних і убогих [9, с. 112].

Християнські основи благодійності закладені також у відомому «Повчанні дітям» Володимира Мономаха (написано, імовірно, у 1009 р.), де він писав: «Будьте батьками сиріт... Допомагайте ображеним, виправдовуйте вдову... нагодуйте бідних, більше за все шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов, незалежно від того, простолюдин він чи знатний...» [10, с. 243].

Надалі, як підкреслює історик Д.І. Багалій, вагоме місце в благодійній церковній діяльності на Україні посідали братства, які створювали й утримували школи та шпиталі. На Слобідській Україні перші добродійні справи братств датуються 1678 р. [11, с. 185]. Як слушно зазначає Л.І. Ланчуковська, спочатку турбота про зубожілих була обов'язком церкви, монастирів і духовенства. Але поступово суспільство від милостині переходить до суспільної опіки. Суспільна опіка – це організована система допомоги держави людям, котрі потерпають [12, с. 192]. Ф.Я. Ступак звертає увагу, що поступово до XVII ст. церква втрачає свої позиції єдиного благодійника, а західноєвропейський світ повертається до ідей Платона й Аристотеля. Суспільство бере на себе обов'язки щодо надання допомоги всім нужденним [13, с. 47]. Як справедливо зазначає Д.І. Попов, у другій половині XVIII ст., унаслідок секуляризації (відбирання церковних земель у монастирів), закриття монастирів, настає різкий занепад церковної благодійності. В цей самий час масово виникають благодійні товариства, лікарні, богадільні, що відкриваються громадськими організаціями (земствами, містами) та приватними особами з дозволу. Створювалися Спархіяльні попечительства для бідних представників духовних звань, що мали право збирати кошти у своїх приходах. Наприклад, удова псаломщика чи диякона, котра залишилася після смерті годувальника із сім'єю у складі п'яти-шести дітей, без засобів до існування, отримувала 40–60 рублів у рік на всю сім'ю [14, с. 6].

Наприкінці XVIII ст. починають створюватися благодійні заклади для численних солдатських дітей полків, у м. Павловську

відкривається училище для глухонімих, у 1811 р. створюється Повивальний інститут із пологовим госпіталем для незаможних жінок, відкриваються будинки для солдатських удів, які в 1815 р. розподіляються на два відділення: для престарілих і тих, котрі ще можуть працювати. У 1802 р. відкривається перша богадільня як будинок для бідних на Гатчині, будинок опіки сліпих [15, с. 10]. Вивчаючи зародження дитячих благодійних притулків, П.С. Горбунов стверджував, що ця ідея виникла в суспільстві в другій половині XIX ст., призначення цих закладів таке: прийти на допомогу сім'ям, що потерпають від злиднів, дати моральне спрямування дітям, які від коліски живуть у бідності, позбавити міста від дітей-жебраків. Із цією метою був створений Комітет опіки дитячих притулків, діяльність якого спрямовувалась на соціальну захищеність дітей сиріт [16, с. 7–11].

Вивчаючи благодійність як атрибут громадянського суспільства, учені М.Ф. Дмитрієнко, О.В. Ясь звертають увагу на українські традиції благодійності. Київські князі, козацькі гетьмани та полковники здійснювали благодійні вчинки й виявляли милосердя, будували на власні кошти церкви й жертвували величезні гроші монастирям [17, с. 38–41]. Д.І. Яворницький писав, що відомий був своєю благодійністю гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, який турбувався про народну освіту, влаштування народних шкіл, для непрацездатних бідолах він залишив шпиталі та грошові внески для прожиття до кінця їхніх днів [18, с. 64].

Досліджуючи історичні традиції у світі щодо опіки над бідними, П.І. Георгієвський зазначав, що поступово справа допомоги ближньому формалізується, вироджується, уже не допомога вважається справою угодною Богові, а жертва, пожертвування заможного бідному як позбавлення себе якоїсь частки матеріальних благ. Таким підходом проникнута благодійність у Європі в середні віки. Так, із 1547 р. у Франції знову акцентується увага на необхідності опіки над бідними, це стає справою держави, починають справляти податки на користь бідних [19, с. 14–18]. У 1597 р. в Англії представили «Акт про використання благодійних коштів», у якому зазначалось, що благодійні кошти можуть спрямовуватися на допомогу літнім, безпорадним і бідним людям, для підтримки хворих і покалічених солдатів і моряків тощо [20]. Надалі цей акт не раз переглядався, до нього приймалися багато поправок, які уточнювали порядок благодійної діяльності.

В інших країнах світу початок XX ст. ознаменувався появою приватних благодійних фондів. Перші приватні благодійні фонди виникли в США. Так, були створені в 1911 р. фонд Карнегі «Carnegie Corporation of New York», у 1913 р. фонд Рокфеллера «Rockefeller Foundation» та інші. Отже, благодійність стає частиною підприємництва, власники великих компаній прагнули уникнути надмірних податків і приховувати своє майно від податку на прибуток [21, с. 136]. Як бачимо, благодійність у світі поступово стає прерогативою великого бізнесу, який готовий поступитися незначною частиною коштів з метою захисту своєї власності. В основі такої благодійності закладені меркантильні інтереси заможних осіб. Французький дослідник Е. Вальєн, аналізуючи особливості благодійності початку XX ст., писав, що новою формою благодійності стає суспільна опіка. Держава панівної буржуазії, обкладаючи народ податками, допомагала бідним не стільки заради того, щоб зменшити їхнє зубожіння, стільки для того, щоб заспокоїти їхній гнів проти гнобителів [22, с. 9].

Із 1917 р. соціальна політика у сфері благодійності кардинально змінюється. З утворенням Радянського Союзу починають ліквідувати наявні в Російській імперії благодійні організації. Опіка над тими, хто потерпає, стає виключно функцією

держави [23, с. 33]. Феномен суспільної приватної благодійності в Радянському Союзі втрачає своє значення.

Виникнення незалежної держави України знову поставило перед суспільством необхідність повернення до кращих християнських традицій, у тому числі необхідності відродження благодійності. Аналізуючи феномен благодійності та його виви в житті суспільства, Є.А. Шелехов наголошує, що благодійність є важливим допоміжним механізмом, який частково виправляє недоліки соціальної політики держави [24, с. 10]. В умовах сьогодення постає питання соціальної відповідальності представників бізнесу перед суспільством за свою діяльність і усвідомлення ними необхідності добродійної діяльності на благо суспільства.

З метою реалізації цих завдань в Україні було прийнято Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI, який визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму й милосердя, забезпечує сприятливі умови для утворення та діяльності благодійних організацій. Згідно зі ст. 1 цього Закону, благодійна діяльність – добровільна особиста й/або майнова допомога для досягнення визначених Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара (набувача благодійної допомоги (фізичної особи, неприбуткової організації або територіальної громади), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення цілей, визначених Законом) [25].

Як зазначалось вище, фактично в сучасній Україні благодійності мають змогу займатися представники бізнесу, з огляду на їхні матеріальні статки. Як правильно вказує Ю.В. Солобай, бізнес – це середовище прагматиків і реалістів. Одухотворення бізнес-середовища – процес складний і повільний. Для того щоб бізнес міг стати повноцінним учасником створення моделі збалансованого розвитку суспільства, необхідно докорінно змінити його розуміння відповідальності [26, с. 188]. Правозахисник М.Ф. Маринюк підкреслює, що для українського суспільства важливо, щоб бізнес підтримував осередки формування нової людини. Також бізнес повинен допомогти суспільству позбутися переконання, що держава, уряд зобов'язані забезпечувати потреби громадян за рахунок держави, бо «ахіллесовою п'ятою» нашого суспільства є брак солідарності [27]. Тим паче, держава за умови економічної нестабільності неспроможна повною мірою реалізувати функцію соціального захисту громадян, саме в такій ситуації особливу увагу потрібно звернути на додатковий (суспільний механізм) створення матеріальної бази захисту соціально-вразливих верств населення, яким є благодійницька діяльність.

Станом на 01.01.2015 р. в Україні зареєстровано 13 475 благодійних організацій [28]. На думку дослідника С.А. Куца, більшість сучасних благодійних організацій саме сферу соціального забезпечення (турбота щодо бездомних, щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, щодо тяжко хворих і щодо людей із обмеженими фізичними можливостями, а також підтримка соціально перспективних ініціатив) визначають як свою головну діяльність [29, с. 3].

Практика засвідчує, що специфічними формами благодійності в Україні є меценатство, спонсорство та волонтерська діяльність. У цьому питанні нам імпонує точка зору А.В. Іванової, котра пише, що в сучасному розумінні «меценатство» – це діяльність недержавних інститутів і приватних осіб як альтернативних державному соціальному забезпеченню. «Спонсорство» – це внески фірм або приватних осіб на певні заходи,

реалізація яких супроводжується зацікавленістю в рекламі діяльності, продукції, підвищенні соціально-культурного статусу [30, с. 390]. Варто звернути увагу, що на законодавчому рівні в першій редакції Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997 р. № 531/97-ВР правовий зміст понять «меценатство» й «спонсорство» визначався так: меценатство – добровільна безкорислива матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними особами набувачів благодійної допомоги; спонсорство – добровільна матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними та юридичними особами набувачів благодійної допомоги з метою популяризації виключно свого імені (найменування), свого знака для товарів і послуг [31]. Важливо, що ці визначення вказували на основну характерну відмінність «меценатства» й «спонсорства»: «меценатство» – вид благодійної діяльності, метою якої є виключно надання допомоги, без відповідних преференцій для себе; «спонсорство» як вид благодійної діяльності передбачає отримання певних позитивних наслідків для свого іміджу, бізнесу тощо. Проте вказані поняття безпідставно були вилучені з наступної чинної редакції Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI, до якої ми звертались вище. Отже, виникла ситуація, коли «меценатство» й «спонсорство» опинилися поза правовим полем, що алогічно. На нашу думку, Закон «Про благодійну діяльність та благодійні організації» повинен містити поняття «меценатство» й «спонсорство» з огляду на застосування цих видів благодійної діяльності на практиці [32, с. 205].

Останнім часом в умовах злочинного вторгнення Російської Федерації на територію України набуває активного поширення такий вид благодійної діяльності, як волонтерство. Правове регулювання волонтерства здійснюється Законом України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236-VI, згідно з яким волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги [33]. Волонтерство – це вид суспільно корисної соціальної роботи, яка здійснюється безоплатно і спрямована на загальне благо для суспільства. Класичним прикладом волонтерської діяльності є добровільна безоплатна допомога внутрішньо переміщеним особам, допомога, що здійснюється в лікувальних закладах, де знаходяться поранені військовослужбовці, невиліковно хворі люди. Волонтерство є вагомим ознакою цивілізаційних процесів, що відбуваються в суспільстві.

Висновки. Розвиток суспільної благодійної діяльності як первісної форми соціального забезпечення занепадає на період існування радянської держави, де державницька ідеологія витісняє приватну добродійну ініціативу, і відроджується в незалежній Україні як фактор повернення до християнських традицій.

З метою вдосконалення чинного законодавства, ст. 1 Закону «Про благодійну діяльність та благодійні організації» поняття «благодійна діяльність» доцільно викласти в такій редакції: «Благодійна діяльність – це добровільна безкорисна (безоплатна) діяльність фізичних та (або) юридичних осіб, що полягає у передаванні фізичним та (або) юридичним особам майна, у тому числі коштів, у безоплатному виконанні робіт, наданні послуг, іншої соціальної підтримки. Благодійна діяльність здійснюється у формах меценатства, спонсорства, волонтерства».

Література:

1. Толковий словарь живого великорусского языка Владимира Даля / под ред. А.И. Бодуэна Куртене. – СПб. – М. : Товарищество М.О. Вольфа, 1909. – Т. 1. – 1909. – 840 с.
2. Дерюжинский В.Ф. Заметки об общественном призрении / В.Ф. Дерюжинский. – М. : Изд. книж. маг. Гросман и Кнебель, 1897. – 127 с.
3. Шталь И.В. «Одиссея» – героическая поэма странствий / И.В. Шталь. – М. : Наука, 1978. – 168 с.
4. Максимова І. Якою повинна бути благодійність у XXI сторіччі / І. Максимова // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Вип. 291–292 «Філософія». – Чернівці : Рута, 2006. – С. 179–183.
5. Яроцкий В.Г. Страхование рабочих в связи с ответственностью предпринимателей / В.Г. Яроцкий. – СПб. : Типография А. Бенке, 1895. – Т. 1. – 1895. – 496 с.
6. Левандовский А.П. Карл Великий: Через империю к Европе / А.П. Левандовский. – М. : Соратник, 1995. – 264 с.
7. Говоренкова Т.М. Благотворительность и общественное призрение, или что было в России до советского «социального обеспечения» / Т.М. Говоренкова. – Краснодар : Изд-во КубГУ, 2004. – 132 с.
8. Котилко В.В. От благотворительности – к социальному обеспечению / В.В. Котилко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://elib.org.ua/ruseconomics/ua_readme.php.
9. Ключевский В.О. Курс русской истории : в 9 т. / В.О. Ключевский. – М. : ИДДК, ООО «Бизнесофт», 2005. – Т. 1. – 2005. – 240 с.
10. Поучение Владимира Мономаха. Памятники литературы Древней Руси / под ред. Д.С. Лихачева и Л.А. Дмитриева. – М. : Наука, 1978. – 467 с.
11. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Д.І. Багалій. – Х. : Дельта, 1993. – 256 с.
12. Ланчуковская Л.И. Традиции благотворительности в Одессе / Л.И. Ланчуковская // Актуальные проблемы политики : збірник наукових праць. – Вип. 1–2. – О. : Ostroprint, 1997. – С. 192–195.
13. Ступак Ф.Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) : [монографія] / Ф.Я. Ступак. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 269 с.
14. Попов Д. Церковная благотворительность в среде духовенства в Харьковской епархии за последнее десятилетие / Д. Попов. – Х. : Издательство: Тип. Губ. правл., 1907. – 16 с.
15. Благотворительная Россия. История государственной, общественной и частной благотворительности в России / под ред. П.И. Лыкошина. – СПб. : С.-Петербургская Электронпечатня, 1901. – Т. 1. – 1901. – 264 с.
16. Горбунов П. Положение о детских приютах, состоящих под покровительством их императорских величеств, дополненное последовавшими изменениями и новыми узаконениями, сводом всех вышедших со времени открытия приютов (1840 г.), нигде еще не печатавшихся разъяснений и пр. / П. Горбунов. – 2-е изд. – СПб. : Издательство: Тип. и лит. А. Пожаровой, 1888. – 185 с.
17. Дмитрієнко М. Благодійність як атрибут громадянського суспільства / М. Дмитрієнко, О. Ясь // Розбудова держави. – 1994. – № 6. – С. 38–41.
18. Яворницький Д. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний / Д. Яворницький. – Д. : Січ, 1991. – 70 с.
19. Георгиевский П.И. Призрение бедных и благотворительность / П.И. Георгиевский. – СПб. : Изд-во Типография Мор. м-ва, 1894. – 186 с.
20. Барлова Ю.Е. Система социальной помощи в Англии XVII – первой пол. XIX вв. и конструирование нарративов о «старом законодательстве о бедных» / Ю.Е. Барлова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://econsocman.hse.ru/data/2013/06/27/1251>.
21. Правдивцев П.А. Благотворительные фонды США / П.А. Правдивцев // Економіка: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць. – Вип. 116. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. – С. 135–142.
22. Вальян Э. Социальное страхование / Э. Вальян ; пер. с фр. Л. Борисовича. – М. : Труд и воля, 1906. – 46 с.
23. Шовина Е.Н. Современное состояние и тенденции развития региональной системы социально-педагогического сопровождения выпускников интернатных учреждений (на примере Мурманской области) / Е.Н. Шовина, Т.Д. Тегалева, С.Г. Тушлилина ; под общ. ред. Е.Н. Шовиной. – Мурманск, 2010. – 267 с.
24. Шелехов Є.О. Благодійність як соціально-філософський феномен : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Є.О. Шелехов ; Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2013. – 14 с.
25. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – С. 1350. – Ст. 252.
26. Солобай Ю.В. Благодійність чи відповідальність: проблеми вибору сучасного бізнесу / Ю.В. Солобай // Духовність як основа екологічної культури та відповідальності : матеріали Всеукраїнської еколого-освітньої конференції (19–20 листопада 2010 року). – Херсон : Олді-плюс, 2011. – С. 186–189.

27. Мариневич М. Бізнес повинен підтримувати солідарність у суспільстві / М. Мариневич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2011/04/43864>.
28. Сучасний стан та основні тенденції самоорганізації громадян та інституціонального розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.govforc.com/index.php?id=366>.
29. Куц С.А. Українська філантропія: традиції і реалії: аналітичний огляд / С.А. Куц. – К. : Асоціація Бостон-Київ, 1997. – 29 с.
30. Иванова А.В. Социальная реклама как институциональная технология: к постановке проблемы / А.В. Иванова // Збірник праць молодих вчених Народної української академії. – Х. : Вид-во НУА, 2008. – С. 389–394.
31. Про благодійництво та благодійні організації : Закон України від 16.09.1997 р. № 531/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.
32. Тищенко Е. Историко-правовые аспекты благотворительности как первоначальной формы социального обеспечения / Е. Тищенко // Закон и жизнь. Международный научно-практический правовой журнал. – 2013. – Декабрь. – С. 203–206.
33. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 42. – С. 1842. – Ст. 435.

Тищенко Е. В. Эволюция благотворительной деятельности как общественно-правового явления

Аннотация. В статье исследуются тенденции развития благотворительной деятельности как формы общественного социального обеспечения. Подчеркивается значение благотворительности в современных условиях развития Украины.

Ключевые слова: благотворительность, социальное обеспечение, бедность, волонтерство, меценатство.

Tishchenko O. Evolution of charitable activity as a socio-legal phenomenon

Summary. The article examines the trends in the development of charitable activity as a form of social welfare. It emphasizes the importance of charity in modern conditions of development of Ukraine.

Key words: charity, social security, poverty, volunteering, philanthropy.